

ՊԱՎԼԻԿՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀՐԱԾ ԲԱՐԹԻԿՅԱՆ

Հայաստանում և Բյուզանդիայում տեղի ունեցած հակաֆեոդալական ընդվզումներից ամենահզորն ու ազդեցիկը պավլիկյան շարժումն էր¹: Մադելով VII դ. կեսերին Արևմտյան Հայաստանում, այն տարածվեց Բյուզանդական կայսրության ողջ արևելքում, մուտք գործեց նաև Արևելյան Հայաստան և դարերով լարված վիճակում պահեց շահագործող դասակարգերին, պետությանն ու եկեղեցուն: Բյուզանդական կայսրության կողմից Թրակիա բռնագաղթեցված աղանդավորներն իրենց ազատասիրական գաղափարները տարածեցին նաև Թրակիայում, պարարտ հող նախապատրաստելով հետագայում այնտեղ բնակված դասակարգային շարժումների համար, որոնցից ամենանշանավորը բողոմիլությունն էր²: Այդ ազատասիրական գաղափարներն ամենատարբեր ճանապարհներով տարածվեցին նաև Արևմտյան Եվրոպայում, հատկապես Իտալիայում և հարավային Ֆրանսիայում, նսլաստելով ալբիգոյանների և այլ աղանդավորական շարժումների գաղափարախոսության ձևավորմանը³:

Պատահական չէ, որ պավլիկյան շարժումը ծագեց Արևմտյան Հայաստանում: Այստեղի բնակչությունը ենթարկվում էր բյուզանդական իշխանությունների քաղաքական, կրոնական, տնտեսական, սոցիալական բազմապիսի ճնշումներին, որոնցից դժգոհ պավլիկյանների դրոշի տակ ընդվզեց կայսրության և նրա եկեղեցու դեմ: Պավլիկյան շարժման մասնակիցները, որսկաններն, պատկանում էին աշխատավոր խավերին, հատկապես աշխատավոր գյուղացիությանը⁴, բայց հակառակ շարժման միանգամայն աշխարհիկ բնույթին ու դրդապատճառներին, հասկանալի պատճառներով այն հանդես եկավ կրոնական քողի տակ: Ճնշված բոլոր ընդհանուր բնույթ կրող հարձակումները, — գրում է Ֆ. Էնգելսը, — որ կատարվում էին ֆեոդալիզմի և ամենից առաջ եկեղեցու դեմ, ինչպես նաև հեղափոխական, հասարակա-

¹ Γ. Ο. α. ν. Ε. 'Αναστασιος, Οι Παυλικιανοί. 'Η ιστορία και η διδασκαλία των από της εμφάνισης μέχρι των νεωτέρων χρόνων, 'Αθήναι, 1959, Ρ. Μ. Бартукян, Источники для изучения истории павликянского движения (այսուհետև «Источники»), Ереван, 1961, N. Garsoian, The Paulician Heresy. A Study of the Origin and Development of Paulicianism in Armenia and the Eastern Provinces of the Byzantine Empire, The Hague-Paris, 1967, Ս. Մ. Ելիբե-Բաշյան, Հայաստանը 7—9-րդ դարերում, Երեվան, 1968, P. Lemerle, L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques («Travaux et Mémoires du Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance», 5, 1973), M. Loos, Dualist Heresy in the Middle Ages, Prague 1974 և այլն:

² Д. Ангелов, Богомилството в България, София, 1969.

³ M. Loos, Dualist Heresy in the Middle Ages, Prague, 1974.

⁴ Աշխատավոր խավերին էր պատկանում պավլիկյան շարժման խոշորագույն աղանդապետը՝ Սերգիոս-Տյուրիկոսը (801—834), որը մինչև իր մահը աշխատում էր որպես հյուսիս:

կան և քաղաքական բոլոր ուսմունքները, միաժամանակ նաև աստվածաբանական հերետիկոսություններ պիտի լինեին: Տիրող հասարակական հարաբերությունների վրա հարձակումը հնարավոր դարձնելու համար անհրաժեշտ էր հեռացնել սրբության այն շղարշը, որով սքողված էին այդ հարաբերությունները»⁵:

Պավլիկյան շարժման պատմության, ինչպես և գաղափարախոսության վերաբերյալ մեզ հասած տեղեկությունները հանդիպում են աղանդավորների հակառակորդների գրչին պատկանող երկերում: Աղանդավորների գրած աշխատությունները չեն պահպանվել, թեև հայտնի է, որ այդպիսիք եղել են: Նրանց կորստյան հիմնական պատճառը նման գրքեր պահող մարդկանց նկատմամբ իշխանությունների ձեռք առած դաժան միջոցներն էին: Օրենքով սահմանված էր, որ նման գրքեր պահող անձնավորությունը՝ ենթակա է մահապատիժ⁶: Հայկական և բյուզանդական ժամանակագրություններում և այլ կարգի աշխատություններում արտացոլված են պավլիկյան շարժման առանձին դրվագները միայն: Աղանդի ամբողջական պատմությունը սկզբից մինչև 869—870 թթ. գրել է հույն վանական Պետրոս Սիկիլիացին⁷, որն ի միջի այլոց օգտագործել է հենց պավլիկյանների գրչին պատկանող երկեր, որոնց ծանոթացել է աղանդավորների մայրաքաղաք Տեֆրիկեում (Տիվրիկ), երբ 869 թ. Վասիլ I կայսրի (867—886) հանձնարարությամբ եղել է այդ քաղաքում: Նա օգտագործել է նաև աղանդապետ Սերգիոս-Տյուքիկոսի նամակները, որոնցից առանձին մեջբերումներ է կատարել իր երկում: Այդ քաղվածքները որոշակի արժեք ունեն պավլիկյան շարժման գաղափարախոսության ուսումնասիրության համար:

Ավելի քան երկու դար գոյություն ունենալուց հետո պավլիկյան շարժումը 872 թ. ամենադաժան կերպով ճնշվեց Բյուզանդական կայսրության կողմից: Սակայն աղանդավորներն իսպառ չվերացան: Նրանք քաղվեցին լեռնային անառիկ վայրերն ու լեռնանցքները և դեռ երկար ժամանակ պահպանեցին իրենց գոյությունը: Պավլիկյանների մի մասն ապաստան գտավ վաղեմի դաշնակից արաբների մոտ, ամենից առաջ Մելիտենեում և Չորրորդ Հայքում, որտեղից, Վասիլ I-ի մահից հետո, վերջինիս որդի Լևոն VI-ի օրոք վերադարձավ կայսրության սահմանները: Նրանցից ոմանք ծառայության մտան բյուզանդական բանակում և մասնակցեցին արտաքին թշնամիների դեմ կայսրության պատերազմներին⁸: Աղանդավորների մի մասն էլ ապաստան գտավ արաբական տիրապետության տակ գտնվող Արևելյան Հայաստանում, որտեղ այն ժամանակ լայն տարածում էր գտել պավլիկյաններին եղբայրակից թոնդրակյան շարժումը: Այս շարժման հիմն ոչ ծագման, համենայն

5 Յ. էնգելս, Գյուլացիական պատերազմը Գերմանիայում, Երևան, 1940, էջ 46:

6 «Источники», էջ 136:

7 Հունարեն քննական բնագիրը և ֆրանսերեն թարգմանությունը տե՛ս Ch. Astruc, W. Conus-Wolska, J. Gouillard, P. Lemerle, D. Panachryssanthou, J. Parameille, Les sources grecques pour l'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure («Travaux et Mémoires du Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines», 4, 1970: Ռուսերեն ամբողջական թարգմանությունը տե՛ս «Источники», էջ 117—167:

⁸ «Theophanes Continuatus Chronographia», ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Bonnæ, 1938.

դեպս հետագա զարգացման գործում պավլիկյանները պետք է որ մեծ դեր յստղացած լինեն⁹:

Փոքրասիական թերակղզում պավլիկյաններն աստիճանաբար վերացան, բայց նրանք շատ կենսունակ էին Թրակիայում՝ Ֆիլիպպոպոլիս քաղաքում, որտեղ դեռևս VIII դ. կեսերին բնակեցվել էին Կոստանդին V կայսրի կողմից: Նրանց միացան նաև Հովհաննես Չմշկիկ կայսրի (969—976) կողմից գաղթեցված թոնդրակեցիները¹⁰: Աղանդավորները բյուզանդական իշխանություններին մեծ անհանգստություն պատճառեցին հատկապես Ալեքսիոս I Կոմնենոս կայսրի ժամանակ (1081—1118), որը լուրջ միջոցների դիմեց նրանց դեմ: Թրակիայի աղանդավորներն իրենց գոյությունը պահպանեցին ընդհուպ մինչև XIX դ. վերջը: Ժամանակի ընթացքում նրանք մոռացան իրենց լեզուն, ծագումը, ձուլվեցին բուլղարների հետ, չնայած միշտ էլ առանձին համայնք էին կազմում և հարաբերության մեջ չէին մտնում ուղղափառ բուլղարների հետ¹¹: XIX դ. սկզբում նրանք ամբողջությամբ կաթոլիկացել էին¹²:

Պավլիկյան շարժման գաղափարախոսությունը մեկ ժամանակաշրջանի արգասիք չէ: Չնայած մեր ձեռքի տակ եղած նյութերն արտացոլում են պավլիկյան գաղափարախոսությունն իր ավարտուն ժամանակաշրջանում միայն, այն է՝ IX դ., բայց և այնպես դժվար չէ նկատել այն ամենը, ինչ պավլիկյան գաղափարախոսության մեջ մուտք է գործել նախորդած աղանդավորական շարժումներից, հատկապես մանիքեությունից և մծղնեությունից (մեսսայանությունից):

Պավլիկյան աղանդի հետևորդների դասակարգային և էթնիկական բազմազանությունը, որն արտահայտվեց շարժման ներսում ժամանակ առ ժամանակ հանդես եկող պայքարում, արտացոլվեց նաև պավլիկյան գաղափարախոսության մեջ: Մենք հստակ պատկերացում չունենք այդ տարբեր ուղղությունների վարդապետության մասին ընդհանրապես, բայց որ գրանք եղել են, փաստ է: Այսպես, օրինակ, Փոտ պատրիարքը (857—867, 878—886) պարզ նշում է, որ պավլիկյան գաղափարախոսությունը «բազմաճյուղ» է (πολυαχιδής ἡ αἵρεσις)¹³:

Պավլիկյանների ուսմունքի առաջին և գլխավոր թեղն այն էր, որ գոյություն ունի երկու աստված՝ Բարի և Չար: Պավլիկյաններն ասում էին, թե «միայն մեկ բան է մեզ բաժանում հոռոմներից, այն, որ մենք մեկ աստված ենք համարում երկնային հորը, որն այս աշխարհում իշխանություն չունի, այլ կունենա այն ապագայում, և մի այլ աստված, արարիչն աշխարհի, որն ունի այս աշխարհի իշխանությունը: Իսկ հոռոմները միևնույն աստծուն հա-

⁹ Պավլիկյանների թոնդրակեցիների հետ ունեցած կապերի մասին տե՛ս К. Н. Юз-башян, Топдракитское движение в Армении и павликиане (ՀՄՄՀ ԳԱ «Տեղեկագիր» (հաս. գիտ.), 1956, № 9, էջ 31—44):

¹⁰ Anne Comnène, Alexiade, ed. В. Leib, t. III, Paris, 1945, էջ 179, նմատ. Հ. Մ. Բարթիկյան, Պավլիկյանների առասպելական ծաղումը ըստ հին բուլղարերեն մի ձեռագրի (ՀՄՄՀ ԳԱ «Տեղեկագիր» (հաս. գիտ.), 1957, № 1, էջ 89):

¹¹ «Документы за българска история», т. I, архив на Наїден Геров, София, 1931, էջ 512:

¹² К. Οικονόμου, Ἐγγερίδιον τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, Βιέννη, 1819, էջ 27:

¹³ „Photii Patriarchae Constantinopolitani, Sermo II contra Manichaeos“, Migne Patrologia graeca, t, 102, col. 93.

մարում են և հայր երկնային, և արարիչ ամբողջ աշխարհի»¹⁴։ Ինչ տեսանելի է (βλεπόμενον), ասում էին պավլիկյանները, այն Չարի ստեղծածն է։ Բարի աստծուն է վերաբերում այն, ինչ բանականությանն է վերաբերում (γνώσιμον), և աներևույթ է (ἀόρατον)¹⁵, «Բարի աստվածը զգայական ոչինչ չի ստեղծել»¹⁶։ Աղանդապետ Սերգիոս-Տյուբիկոսը դրա հիման վրա նախնական մեղսագործությունը, որը մարդկությունը ժառանգել է Ադամից «բարեգործություն» էր համարում։ Նա մեղսագործություն էր համարում իր վարդապետությունից հեռանալը կամ այն շրջողունելը¹⁷։

Չար աստծուն, որ իշխում է տեսանելի աշխարհում և միաժամանակ մարդկանց արարիչն է, պավլիկյաններն անվանում էին Սատանա (Σατανᾶν ὄνομαζοῦσαι τὸν δῆλον δημιουργόν θεόν ἡμῶν)¹⁸։ Գրիգոր Մագիստրոսն իր մի թղթում, խոսելով պավլիկյանների մասին, ցույց է տալիս, որ, համաձայն նրանց վարդապետության, Մովսես մարգարեն Սինա լեռան գագաթին ոչ թե աստծուն տեսավ, այլ սատանային¹⁹, հասկանալի է, այս աշխարհի արարիչն՝ Չար աստծուն, հետևաբար այն բոլոր պատգամները, որ Մովսեսն ստացավ այդ աստծուց, սատանայի պատգամներն էին։ Իրենց թեզը հաստատելու համար պավլիկյանները դիմում էին Նոր կտակարանին, որտեղ գրված է, թե Քրիստոսը մարդկանց դիմելով ասել է. «Դուք ի հօր է ի սատանայ է եք, և զցանկութիւնս հօրն ձերոյ կամիք առնել»²⁰։ Նրանք մարդկային մարմինը Չարի արարչություն էին համարում և դրանով իսկ մերժում էին հարությունն ի մեռելուց, գտնում, որ մարդն աշխարհում գործած մարմնական մեղքերի համար պատասխանատու չէ, քանի որ մարմինը Չարի արարչություն է²¹։ Պավլիկյանները երկնային՝ Բարի աստծու արարչագործություն էին համարում միայն երկու բան՝ արեգակը և մարդկային հոգին, ընդունում ութ երկնքի առկայությունը, որոնցից յոթն ստեղծել է երկնային աստվածը, որոնց վրա էլ բազմած է։ Պավլիկյանների պատկերացմամբ ութերորդ երկինքն ամենից ցածն է, այն մարդկանց համար տեսանելի է և այս աշխարհի արքա սատանան է ստեղծել²²։

¹⁴ Բնագիրը տե՛ս J. Friedrich, Der ursprüngliche bei Georgios Monachos nur theilweise erhaltene Bericht über die Paulikianer, Sitzungberichte der philosophisch-philologischen und der historischen Classe der k. b. Akademie der Wissenschaften zu Munchen, Heft I, 1996, S. 70—81. Ռուսերեն թարգմանությունը տե՛ս «Источники», էջ 197—207։ Հմմտ. նաև Պետրոս Սիկիլիացու մոտ. «Источники», էջ 124։

¹⁵ «Photii Sermo III contra Manichaeos», col. 152, 165.

¹⁶ «Photii Sermo II», col. 93.

¹⁷ «Источники», էջ 147։

¹⁸ Ch. Astruc..., Les sources grecques pour l'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure, էջ 205.

¹⁹ «Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը», հրտ. Կ. Կոստանյանցի, Ալեքսանդրապոլ, 1910, էջ 168։

²⁰ «Աւետարան ըստ Յովհաննու», Ը, 44։

²¹ «Photii contra Manichaeos», Migne, Patrologia graeca, t. 103, col. 1408.

²² «Joannis orthodoxi Disputatio cum Manichaeo», Migne, Patrologia graeca, t. 96, col. 1329; «Photii Sermo II», col. 85, 93; «Euthymii monachi contra Phundagiatas» Migne, Patrologia graeca, t. 131, col. 57.

Եվթիմիոս Զրդաբենոսն իր «Զրահ ուղղափառության» աշխատության մեջ մեծապայծառներին (մծղնեականներին) վերաբերող գլխում, որտեղ հիշում է նաև «Տայերին» և «սլավոնականներին», գրում է, որ աղանդավորների վարդապետության համաձայն աստված մարդկային բնությունը շարին է ծառայեցրել: Իրա հիման վրա աղանդավորները դանում էին, որ նրանց բոլոր արարքներն անդատապարտելի են և պատժի ու հատուցման ենթակա չեն, հետևաբար մեղքերի դատ ու դատաստան չի լինելու: Զրդաբենոսի ասելով՝ աղանդավորներն ուժեղ կովան ունեն առ աստված, թե «Դու մեր բնությունը ծառայեցրիր դեռին, իսկ ծառաները պարտավոր են կատարել ակն, ինչ տերերն են հրամայում»²³:

Փոռ պատրիարքի մի շատ արժեքավոր վկայությամբ, սլավոնականների ասելով «աղարակները (բնագրում՝ Ծղրց, որ նշանակում է նաև «մշակելի հողեր»), տները Չար աստծու արարչությունն են»²⁴: Վերոբերյալը խոսում է սլավոնական աղանդի միանգամայն աշխարհիկ բնույթի մասին: Սոցիալական անհավասարությունն ու ճնշումը, աշխատավոր խավերի կեղեքումն ու աղքատացումը, նրանց հողազրկումը, վերջապես աշխարհում տիրող անօրինությունն ու անարդարությունը սլավոնականների մոտ չէին կարող ակն համոզմունքը շատեղծել, որ այդ բոլորը աստծու, Բարի աստծու գործը լինել չի կարող: Այդ էր սլավոնացի, որ սլավոնականները պայքար էին մղում այդ անհավասարության դեմ, համոզված լինելով, որ պայքարում են Չար աստծու արարչության, նրա հաստատած կարգ ու կանոնի դեմ, որ իրենց պայքարը կմոտեցնի այն օրը, երբ աշխարհում կտիրի Բարի աստվածը, երկնալինը²⁵:

Պավլիկյաններն ընդունում էին Քրիստոսին. դեռ ավելին, նրանք իրենց էին ճշմարիտ քրիստոնյա համարում, իսկ բյուզանդացիներին արհամարհաբար անվանում էին հոռոմներ²⁶: Այդ մասին վկայում է նաև Հովհան Օձնեցին իր «Ընդդեմ սլավոնական» ճառում: Նա գրում է. «Եւ դանուանն իւրեանց (սլավոնականների—Հ. Բ.) զաղտախինս յանդնեցան կախել զայնցանէ (քրիստոնյաների—Հ. Բ.), որ զերկնից բարութեանցն բուռն հարեալ ունիցին յուսով»²⁷: Բայց ընդունելով Քրիստոսին, սլավոնականները նրա ծնունդը բացատրում են յուրովի՝ ոչ ինչպես պաշտոնական եկեղեցին: Պավլիկյանների պատկերացմամբ Քրիստոսը Բարի աստծու որդին է և ոչ թե Լրկրային՝ արարիչ աստծու Քրիստոսը Լրկնալին աստծու մի հրեշտակն էր, որը նրան օգնեց ընդունելու մարդկությանը: Քրիստոսն իջավ երկնքից, ծնվեց մի կնոջից (Մարիամից), քարոզեց մարդկանց, որ իրենց արարիչը Լրկնային աստվածը

²³ Euthymii monachi Zigabeni Orthodoxe fidei Dogmatica Panoplia, Migne Patrologia graeca, t. 130, col. 1277.

²⁴ „Photii Sermo II contra Manichaeos“, col. 113.

²⁵ Նորոման դասակարգային բնույթը պարզվում է և Հովհան Դամասկացու (ճիշտ է, մեծապայծառների վերաբերյալ) արձանագրած մի փաստից, համաձայն որի աղանդավորները սիրով էին ընդունում իրենց տերերից փախած ստրուկներին (ծառաներին), սիրով էին ընդունում իրենց զիմով «մեղավորներին», չպահանջելով ապաշխարության որևէ գումար („Joannis Damasceni monachi et presbyteri Hierosolimitani, de haeresibus compendium“, Migne, Patrologia graeca t. 94, Col. 733).

²⁶ „Источники“, էջ 124: հմտ. Georgii Monachi Chronicon, p. 721: Սրանից կարելի է եզրակացնել, որ սլավոնականներն էթնիկապես սահմանադատվում էին հույներից:

²⁷ «Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանցույ Մատենագրութիւնը», Վենետիկ, 1953, էջ 50:

չէ, այլ երկրայինը, որը և բնակվում է նրանց մեջ, ապա խաշվեց, հարյավ ի մեռելոց և համբարձավ²⁸: Աղանդավորները Քրիստոսի՝ երկնքից իջած լինելու մասին իրենց վարդապետությունը հաստատում էին Պողոս առաքյալի թղթերով, որտեղ գրված է. «Առաջին մարդն՝ յերկրէ հողեղէն, իսկ երկրորդ մարդն Տէր՝ յերկնից... նւ որպէս զղեցաք զպատկեր հողեղինին, զղեցուք և զպատկեր երկնաւորին»²⁹: Այստեղ պետք է նկատել, որ պավլիկյանները, ինչպես և այլ աղանդավորներ, արեին Քրիստոս էին համարում և կոչում:

Քանի որ պավլիկյանները Քրիստոսին համարում էին երկնային աստծու հրեշտակը, ապա պարզ է, որ նրանք չէին կարող Մարիամին ընդունել որպես աստվածածին: Նրանք գտնում էին, որ Քրիստոսն իր մարմինը իր հետ բերեց երկնքից, իսկ Մարիամը նրա համար սոսկ «խողովակի» զեր խաղաց, որի միջով անցավ Քրիստոսը³⁰, որ Մարիամը Քրիստոսի «ծննդից» հետո շովսեփից ուրիշ երեխաներ էլ ունեցավ³¹:

«Աստվածաշունչ» զրքերից պավլիկյաններն ընդունում էին միայն նոր կտակարանը, բացառյալ Պետրոս առաքյալի երկու տիեզերական թղթերը: «Նրանք՝ տղամարդիկ և կանայք, քաղաքացիները և գյուղացիները, անգիր գիտեն Ավետարանն ու Առաքյալը,—ասում է Պետրոս Սիկիլիացին:—Կարելի է ապշել,— շարունակում է նա,— տեսնելով, թե ինչպես նրանց մոտ գտնվող զրամադին ստրուկ սկյուծները (հավանաբար սլավոնները—Ղ. Բ.) նույն զրքերից են ճառում, թեև չեն էլ կարողանում մաքուր հունարեն խոսել»³²: Ավետարանի հիման վրա պավլիկյանները մի գիրք էին կազմել, որն անվանում էին «Զորություն»³³: Փոտ պատրիարքի ասելով՝ պավլիկյանների մեծամասնությունը մերժում էր նաև Ղուկասի ավետարանը³⁴, հավանաբար այն պատճառով, որ նա սրբացնում է մարդարեններին³⁵: Պավլիկյանները մերժում էին Հին կտակարանն ամբողջությամբ, այն համարում էին սատանայի ստեղծագործություն³⁶. մարդարեններին անվանում ավաղակներ և մոլորեցնողներ³⁷, շարի արարչություն և շարի սպասավորներ³⁸, որոնց քարոզածը Չար աստծուց էր ներշնչված³⁹:

Բացի նոր կտակարանից պավլիկյանները սուրբ էին համարում իրենց խոշորագույն աղանդապետ Սերգիոս-Տյուբիկոսի թղթերը, որոնցից մի քա-

28 «Источники», էջ 202:

29 «Ա. Թուղթ առ Կորնթացիս», ԺԵ, 47:

30 «Источники», էջ 205—207:

31 Նույն տեղում. էջ 124:

32 „Petri Siculi Sermi I, II, III adversus Manichaeos etiam Paulicianos“, *Migne, Patrologia graeca*, t. 104, col. 1336.

33 Ch. A s t r u c., *Les sources grecques pour l'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure*, էջ 205:

34 „Photii Sermo II“, col. 108—109.

35 Նույն տեղում, սյունակ 116:

36 Photii Sermo III contra Manichaeos“, col. 132.

37 «Источники», էջ 125:

38 „Photii Sermo III contra Manichaeos“, col. 129.

39 „Photii Sermo II“, col. 97.

նիսի առանձին հատվածների հանդիպում են Պետրոս Միկիլիացու «Պավլիկյանների պատմության» մեջ: Այդ թղթերից մեկն ուղղված է Կոլոնիայի պավլիկյաններին, մի ուրիշը՝ ոմն Լևոն Մոնտանացու⁴⁰: Ավելի ուշ շրջանի «ուղղափառ» հեղինակների տվյալներով, Սերգիոս-Տյուբիկոսն աղավաղել է Սուրբ գիրքը և հատկապես Մատթեոսի ավետարանը. քրիստոնեական ողջ վարդապետությունը Հոր, Որդու և սուրբ Հոգու մասին⁴¹:

Աղբյուրները որևէ ծանրակշիռ բացատրություն չեն տալիս պավլիկյանների՝ Պետրոս առաքյալի հանդեպ տածած ատելության և թշնամության մասին: Գուցե պատճառն այն է, որ Պետրոսը համարվում էր եկեղեցու՝ որպես հիմնարկության խորհրդանիշը: Համենայն դեպս մի փաստ կա, որից կարելի է հանգել այդպիսի եզրակացության: Գևորգ Վանականի «Ժամանակագրության» էսկուրիալի տարբերակում գրված է, որ իր մկրտության ժամանակ Քրիստոսը տեսավ Պետրոս առաքյալին, որը եկել էր մարդկանց տալու վանականի սքեմն ու հանդերձանքը և որ դրա համար է, որ պավլիկյաններն ատում են նրան⁴²: Այս փաստը մեկ անգամ ևս ընդգծում է պավլիկյան շարժման դասակարգային բնույթը: Վանականները շահագործող տարր էին հասարակության մեջ և այդ պատճառով էլ պավլիկյանների ատելության առարկան էին:

Պավլիկյանները մերժում էին և՛ եկեղեցին, որը համարում էին «դեբրի բնակատեղի» (χατοικη-ἑβραίων οἰκόμενον)⁴³, և՛ հոգևորականների դասը: Պետրոս Միկիլիացու ասելով՝ պավլիկյանները նրանց անունից անգամ խորշում էին⁴⁴, Իրենց հավաքատեղիները պավլիկյաններն անվանում էին փոխաբերաբար «ուղղափառ եկեղեցի» կամ «աղոթարան»⁴⁵, իրենց «հոգևորականներին»՝ «ուղեկիցներ» և «նոտարներ», որոնք «ոչնչով չէին տարբերվում մնացած մարդկանցից ո՛չ հագուստով, ո՛չ էլ ապրելակերպով»⁴⁶: Պավլիկյանները չէին ընդունում սրբերին, հետևաբար և սրբապատկերները⁴⁷, իսկ պատկերապաշտներին կռապաշտ էին անվանում⁴⁸: Նրանք մերժում էին մկրտության և հաղորդության հոգևոր խորհուրդները: Եթե նրանք Քրիստոսին համարում էին երկնային աստծու որդի, որը ոչինչ չունի այս աշխարհից՝ սատանայի աշ-

⁴⁰ «Источники», էջ 147:

⁴¹ „Euthymii Zigabeni Confutatio et eversio Impiae et multiplicis execrabiliū Massallanorum sectae, qui et Phundatae et Bogomiti“, Migne, Patrologia graeca, t. 131, col. 41.

⁴² «Источники», էջ 199—200:

⁴³ „Euthymii Zigabeni Confutatio“, col. 45.

⁴⁴ «Источники», էջ 126:

⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 139, 200:

⁴⁶ „Georgii Monachi Chronicon“, էջ 724. Բնագրում՝ «սինեկդեմոս»: Այդպես են կոչվում «Գործք Առաքելոցում» (ԺԹ, 29) Պողոս առաքյալի աշակերտները: Այստեղ էլ պավլիկյանները շանացել են նմանվել իրենց պատրոնին: Աղբյուրները պահպանել են ազանդապետ Սերգիոս-Տյուբիկոսի «ուղեկիցներից» վեցի անունները՝ Միքայել, Կանակարիս, Հովհաննես, Թեոդոտոս, Վասիլ և Զոսիմոս:

⁴⁷ Հմմտ. Mansi, Sacrorum concillorum nova et amplissima collectio, t. XIII col. 157, 181. Պավլիկյանները մերժում էին նաև խաչը («Источники», էջ 126), Բայց կան և տվյալներ, որոնց համաձայն ազանդավորները հիվանդանալիս իրենց վրա էին դնում փայտե խաչը, իսկ առողջանալուց հետո շարժում այն, վառում կամ տրորում:

⁴⁸ «Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանեսցոյ Մատենադրութիւնք», էջ 46—47:

խարհից, ապա պարզ է, որ նրանք չէին կարող հաղորդվել հացով ու գինով, մկրտվել ջրով, որոնք այս աշխարհի արարիչ սաաանայի արարչադործությունն են: Հաղորդության հացն ու գինին նրանք սրբությունից զուրկ սովորական հաց ու գինի էին համարում⁴⁹:

Վերոբերյալից հասկանալի է դառնում, թե ինչու աշխատավորական խավերը հոգիանալով զանգվածներով հարում էին պավլիկյան շարժմանը, պատասխան էին խարուկի վրա մեղքել կամ ջրահեղձ լինել՝ պաշտպանելով ֆեոդալական շահագործման դեմ ուղղված նրա գաղափարները:

ИДЕОЛОГИЯ ПАВЛИКИАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ

РАЧ БАРТИКЯН

Резюме

Главный тезис идеологии павликиан — учение о существовании двух богов, бога доброго, небесного, и бога злого — сатаны, считающегося ими творцом всего видимого и людей. Бог небесный создал лишь солнце и душу людей, он на земле не имеет власти, здесь властвует бог-творец — сатана. Вся существующая на земле несправедливость — дело рук бога-творца — сатаны. Христос — это один из ангелов доброго, небесного бога, следовательно, Мария не богородица.

Павликиане отвергали Ветхий завет, пророков и святых, принимали лишь Новый завет (без посланий апостола Петра), а также послания ересиарха Сергия-Тихика и свою «святую» книгу, именуемую ими «Сила». Они отвергали также церковь и священнослужителей, таинства крещения и причастия.

⁴⁹ „Photii Sermo III contra Manichaeos., col. 173. „Euthymii Monachi venerabilis coenobii Peribleptae liber“, Migne, Patrologia graeca, t. 131, col. 56.